

بیماری تیفوس، پیامد وقوع و گسترش

جنگ جهانی دوم در ایران*

_____ مرتضی دهقان نژاد**

الهام لطفی***

چکیده:

گسترش دامنه جنگ جهانی دوم به ایران و ورود قوای متفقین در سحرگاه سوم شهریور ۱۳۲۰ش. به کشور، آثار و نتایج سوئی باقی گذاشت و مردم ایران را با مشکلات و سختی‌های بسیاری همچون ناامنی، قحطی و شیوع بیماری‌های مختلف مواجه ساخت. در این زمان، فقدان بهداشت و قرنطینه‌های مناسب، موجب گردید که ورود نیروهای مهاجم و آوارگان جنگی، باعث شیوع و گسترش بیماری‌های گوناگونی مانند تیفوئید (حصبه)، وبا و تیفوس در کشور شود. مطالعات نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین و مهلک‌ترین این بیماری‌ها تیفوس بود. این پژوهش می‌کوشد با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ‌گویی به این سؤال باشد که در زمان جنگ جهانی دوم، بیماری تیفوس چگونه در ایران شیوع یافت؟

واژگان کلیدی: ایران، جنگ جهانی دوم، تیفوس، متفقین، آوارگان

لهستانی.

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۱۲/۱۵

E-mail: mdehqannejad@yahoo.com

E-mail: lotfie2000@yahoo.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۸/۲۳

** دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان

*** کارشناس ارشد تاریخ ایران دانشگاه اصفهان

مقدمه

ایران به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی، در طول تاریخ پرفراز و نشیب خود، بارها مورد هجوم ملل مختلف قرار گرفته است. هریک از این اقوام و ملت‌ها چند صباحی این سرزمین را میدان تاخت و تاز خود قرار داده‌اند و بعد از نابودی امکانات زندگی و ایجاد قحطی، گرسنگی و بیماری‌های خطرناک به سرزمین خود بازگشته‌اند و مردم ایران، تا مدت‌ها با بلایای ناشی از این تهاجمات، دست و پنجه نرم می‌کرده‌اند. با مرور صفحات تاریخ ایران به نمونه‌های بسیاری از این دست برمی‌خوریم.

جنگ جهانی دوم یکی از بزرگ‌ترین جنگ‌های خانمان‌سوز بود که به سبب موقعیت استراتژیک ایران، دامنه آن به این سرزمین نیز کشیده شد و ایرانیان را به خاک سیاه نشاند. دستاوردهای این جنگ برای مردم ایران قحطی، گرانی و شیوع بیماری‌های مختلف مانند وبا، تیفوئید (حصبه) و تیفوس بود. در این میان، تیفوس یکی از مهلک‌ترین و شایع‌ترین این بیماری‌ها به‌شمار می‌رفت که روزانه تعداد زیادی را به کام مرگ می‌کشاند.

اگرچه بیماری تیفوس، پیش از جنگ جهانی دوم نیز در ایران شیوع داشت و جامعه ایرانی با آن بیگانه نبود، اما تیفوسی که در خلال این جنگ در ایران شایع شد، در مقایسه با موارد مشابه، بسیار گسترده‌تر و مهلک‌تر بود که در ادامه، چگونگی و علل آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت. بنابراین، مسأله اصلی این پژوهش، بررسی و مطالعه چگونگی شیوع بیماری تیفوس در سال‌های جنگ جهانی دوم در ایران است.

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۵۳

این موضوع به صورت خاص و مجزا بررسی نشده است و تنها در چند منبع اشاره‌ای گذرا به این بیماری شده است.

تیفوس چیست؟

تیفوس بیماری‌ای عفونی است که از طریق شپش به انسان سرایت می‌کند و آن را به نام تب محرقه نیز می‌شناسند. از علائم این بیماری: سردرد، کمردرد، سرخی چشم گیجی و بیهوشی است. دوره بیماری چهل روز است که در ابتدای آن، تب و لرز شدیدی انسان را فرا می‌گیرد و بعد از آن، دانه‌های قرمز فراوانی در بدن، به استثنای صورت ایجاد می‌شود. (اطه‌ری، ۱۳۷۵: ۲۹۴)

شیوع بیماری

زمانی که هیتلر زمام حکمرانی کشور آلمان را در دی‌ماه ۱۳۱۱ ش. / ژانویه ۱۹۳۳ م. در دست گرفت و رایش سوم را به وجود آورد، برنامه وسیع و دقیقی را برای تجدید نیروی نظامی آن کشور در پیش گرفت. او بسیاری از محدودیت‌های صلح ورسای را از بین برد و موفق شد قسمتی از سرزمین‌های متعلق به آلمان یا آلمانی‌نژاد، مانند سار^۱ و سودت^۲ را بدون توسل به جنگ تصرف نماید. پس از آن، درصدد حمله به لهستان برآمد و در دهم شهریور ۱۳۱۸ ش. / اول سپتامبر ۱۹۳۹ م. به این کشور حمله نمود. (هوشنگ مهدوی، ۱۳۸۳: ۳۹۹-۳۹۸)

1- Sar

2- Soodet

۵۴ فصلنامه تاریخ روابط خارجی

در ۱۲ شهریور ۱۳۱۸ش. / سوم سپتامبر ۱۹۳۹م. فرانسه و انگلیس برای جلوگیری از قدرت روزافزون آلمان که در حال برهم زدن موازنه قدرت در اروپا بود، با عنوان دفاع از لهستان به آلمان اعلان جنگ دادند و این گونه بود که جنگ جهانی دوم که سهمگین تر از جنگ اول بود، آغاز شد. (همان: ۳۹۹)

این جنگ بر زندگی بیشتر مردم جهان تأثیر گذاشت. لهستانی‌ها از جمله تیره‌روزانی بودند که جنگ با حمله آلمان به کشورشان آغاز شد و بسیاری از آنها در سال ۱۳۱۸ش. / ۱۹۳۹م. بعد از تقسیم کشورشان بین آلمان و شوروی، به عنوان اسرای جنگی به سیبری فرستاده شدند. همزمان با پیوستن روسیه به متفقین، پیمان اتحاد مشترکی در ۹ تیر ۱۳۲۰ش. / ۳۰ ژوئیه ۱۹۴۱م. در لندن منعقد شد که براساس آن اسرای لهستانی حاضر در روسیه آزاد می‌شدند تا به کشورهای مشترک‌المنافع انگلیس فرستاده شوند و زیر نظر دولت انگلیس نگهداری شوند. (مهدی‌نیا، ۱۳۷۱: ۵۲۶ / بولارد، ۱۳۶۳: ۹۶)

ورود اسرای آواره لهستانی به ایران، به موجب پیمانی بود که بین اتحاد جماهیر شوروی و جنرال ولادیلایوویچ کورسکی^۱ لهستانی در شهر مسکو به امضا رسید و براساس آن، اسرای لهستانی می‌بایست از خاک شوروی بیرون رفته و برای پیکار بر ضد دشمن مشترک در سایر جبهه‌ها به متفقین ملحق شوند. از این زمان، کاروان اسرای لهستانی روانه بندر انزلی شده و از این شهر با کامیون به تهران منتقل می‌شدند. اولین گروه آنها در ۲۱ مرداد ۱۳۲۰ش. / ۱۲ اوت ۱۹۴۱م. به خاک ایران رسیدند که در بین آنها انواع

1- Veladilavsicorsk

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۵۵

بیماری‌های مسری به حد وفور وجود داشت و روزانه صدنفر به مرض تیفوس مبتلا

می‌شدند. (مهدی‌نیا، ۱۳۷۱: ۵۶۲)

اغلب اسرای لهستانی که وارد ایران می‌شدند، بیمار بودند و لباس‌های‌شان کثیف و آلوده به انواع میکروب‌های مهلک بود که پس از استحمام به آنها لباس جدید می‌دادند و لباس‌های کثیف و آلوده به میکروب آنها، بدون آنکه ضدعفونی شود، در مقابل مبلغ مختصری به ایرانیان بی‌بضاعت و فقیر فروخته می‌شد. (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ۲-۲۴-۱۳۲۱ش). این عمل در گسترش هرچه بیشتر بیماری‌های مهلک به‌ویژه تیفوس که این اسرا به آن مبتلا بودند، نقش مؤثری داشت.

در تهران این میهمانان تازه وارد در اردوگاه‌های مخصوصی نگهداری می‌شدند و علی‌رغم ممنوعیت‌های موجود، به خارج از اردوگاه نیز رفت‌وآمد می‌کردند. آنها در اماکن عمومی می‌نشستند و این‌گونه، امراض شایع میان خود را به ایرانیان انتقال می‌دادند. (هولتوس، ۱۳۶۶: ۱۳۵) به این ترتیب، بیماری تیفوس به سرعت در بین مردم گسترش می‌یافت که اوج آن از آبان تا آذر ۱۳۲۱ش. / نوامبر تا دسامبر ۱۹۴۱م. و دی تا بهمن ۱۳۲۱ش. / ژانویه تا فوریه ۱۹۴۲م. بود. (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ۱-۴۰-۱۳۲۱ش).

در این زمان، از وجود تیفوس در همه نقاط کشور گزارش می‌شد، اما روند شیوع این بیماری از بندر پهلوی تا رشت، قزوین و تهران بود که در واقع مسیر عبور اسرای لهستانی را در بر می‌گرفت. در تهران تراکم زیاد جمعیت، باعث شد که این بیماری به

۵۶ فصلنامه تاریخ روابط خارجی

صورت یک فاجعه بروز نماید و انتشار بیماری تیفوس به صورت اپیدمی افسارگسیخته‌ای باشد. (اطلاعات، ۱۳۲۱، ش ۴۹۶۴: ۱)

شیوع تیفوس به این شکل و با این گستردگی در ایران سابقه نداشت و تنها در تهران تعداد متوفیات را به یک‌هزار نفر در ماه نیز رساند. (تیرانین، ۱۳۷۱: ۵۰۴)

راه‌های انتقال بیماری

شپش - ناقل بیماری تیفوس - از راه‌های مختلفی بین مردم انتشار می‌یافت. یکی از این راه‌ها، اجتماعات عمومی بود و از مهم‌ترین مجامع عمومی آن زمان ایران که محصول جنگ جهانی دوم به شمار می‌رفت، هرج‌ومرج مقابل ناوایی‌ها بود. شاید بتوان گفت که کمیود نان و گسترش تیفوس مکمل یکدیگر بودند. بدین معنی که در پاره‌ای از موارد، ازدحام مردم در برابر ناوایی‌ها و بالا رفتن آنها از سر و کول یکدیگر برای به‌دست آوردن قرص نانی که از همه چیز جز گندم تشکیل شده بود، انتقال شپش تیفوس را تسریع می‌نمود، اما این رویه‌ای غالب نبود. (نجمی، ۱۳۷۰: ۵۵۲)

مکان‌های عمومی دیگر مانند مدارس، قهوه‌خانه‌ها، سینماها، اتوبوس‌ها و درشکه‌ها نیز مکان مناسبی برای انتقال بیماری بود. بدین صورت که بی‌توجهی حمامی‌ها به رعایت نظافت و مانع نشدن آنها از ورود افراد بیمار به خزانه حمام‌ها، به گسترش این بیماری کمک می‌کرد. (اطلاعات، ۱۳۲۲، ش ۵۲۲۶: ۳) در مدارس، بسیاری از دانش‌آموزان ناقل بیماری بودند. ناقل دیگر، درشکه‌ها و اتوبوس‌ها بود که از آنها برای انتقال بیماران

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۵۷

تیفوسی به بیمارستان استفاده می‌شد و مردم از ترس آلوده شدن به شپش تیفوس جرأت سوار شدن به این وسایل را نداشتند. (سنجایی، ۱۳۸۱: ۷۰)

کمبود امکانات بهداشتی، گرانی مایحتاج زندگی و عدم قدرت خرید از سوی مردم در جنگ جهانی دوم باعث می‌شد آنها برای تهیه پیش پا افتاده‌ترین امکانات زندگی خود مانند نان، گوشت و پارچه در مضیقه باشند که این عوامل، ابتلای آنها به انواع بیماری‌ها را تشدید می‌کرد. برای مثال یکی از راه‌های انتقال تیفوس، عدم استحمام و تعویض لباس بود که امکان رشد و ازدیاد حشره ناقل این بیماری را فراهم می‌نمود؛ زیرا شپش در شرایط آلودگی و فقدان بهداشت، سریع‌تر منتشر می‌شد. بنابراین، کمبود و گرانی پارچه و به موازات آن ناتوانی مردم در تهیه لباس، انتقال بیماری را سرعت می‌بخشید. گاهی کمبود پارچه به مرحله‌ای می‌رسید که حتی تهیه کفن برای مردگان نیز امکان‌پذیر نبود. طبق گزارش واصله از خمین، به مدت یک‌سال هیچ‌گونه پارچه‌ای به خمین نرسید و چون مردم به واسطه عدم وجود پارچه قادر به تعویض لباس خود نبودند، مبتلا به تیفوس می‌شدند. (اطلاعات، ۱۳۲۳، ش ۵۴۵۴: ۱)

در حالی که میلیون‌ها متر پارچه در انبارها وجود داشت و با گذشت زمان در معرض پوسیدن بود، اما چون وسایل حمل و نقل کافی وجود نداشت و کامیون‌ها و واگن‌های قطار ایران اختصاص به حمل ملزومات متفقین داشت، رساندن پارچه‌ها به مردم که نیاز وافر به آن داشتند، امکان‌پذیر نبود. (جامی، ۱۳۶۷: ۱۸۴) بنابراین، این طور به نظر می‌رسد

۵۸ فصلنامه تاریخ روابط خارجی

که عدم نظارت بر رعایت بهداشت در مکان‌های عمومی، فقر مردم و به موازات آن، گرانی مایحتاج زندگی، از جمله علل و راه‌های اصلی انتقال بیماری بود.

تیفوس و کمبود دارو

از پنی‌سیلین که به تازگی توسط الکساندر فلمینگ^۱ کشف شده بود، برای درمان تیفوس استفاده می‌شد. اما هزینه تهیه آن بسیار بالا بود؛ به طوری که قیمت هر عدد آن ۱۲۰ تومان می‌شد. در حالی که مخارج روزانه هر خانوار به دو تومان هم نمی‌رسید. اما مردم چاره‌ای نداشتند جز اینکه برای نجات جان خود و فرزندان‌شان به هر طریقی که امکان داشت، این داروی معجزه‌آسا را به دست آورند. (خاماچی، ۱۳۷۲: ۵-۳۳۴/تیرائیان، ۱۳۷۱: ۵۰۴)

در این دوران، از د.د.ت به عنوان داروی ضد شپش استفاده می‌شد که برای جلوگیری از انتقال شپش تیفوس، طبق فرمان حکمت - وزیر بهداشت وقت ایران - مردم موظف بودند لباس‌ها و رختخواب خود را با این ماده، ضدعفونی نمایند و به همین دلیل، د.د.ت کمیاب و گران قیمت شد. (سنجر، ۱۳۷۰: ۹۳) دلیل این امر، چیزی نبود جز وجود افراد سودجو و منفعت‌طلب، که با احتکار و گران نمودن مایحتاج ضروری مردم به فکر سودجویی خود بودند.

1- Alexander Fleming

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۵۹

درباره گرانی دارو در ایران، هژیر - وزیر کشور - در نامه‌ای به آنتونی ایدن^۱ - وزیر امور خارجه انگلیس - چنین می‌نویسد: «کار نایابی و گرانی دوا به جایی رسیده که نه تنها مردم بی‌بضاعت نمی‌توانند بخرند و اغلب از مرض می‌میرند، بلکه مردم صاحب‌سرمایه نیز از خرید آن عاجز مانده‌اند. مثلاً قیمت یک‌دانه آمپول که سابقاً یک شیلینگ بود به یک لیره و نیم رسیده است». (تبرائیان، ۱۳۷۱: ۵۰۴) این در حالی بود که مقدار معتناهی دارو توسط محترکین در انبار گمرک جمع شده بود و اجازه ترخیص برای آنها داده نمی‌شد که این وضعیت را میلسپو در مصاحبه‌ای با روزنامه رعد امروز تأیید نموده است. (رعد امروز، ۱۳۲۳، ش ۱۷۳، ۴-۱)

بنابراین در آن وضعیت وخیم که مردم ایران مرگ را در مقابل خود می‌دیدند و با آن فاصله‌ای نداشتند، دلالت و سودجویان فرصت‌طلب با استفاده از شرایط، دست به احتکار دارو می‌زدند. این مسأله باعث شد تا وزیر بهداشتی وقت، مبارزه جدی با محترکین را سرلوحه کارهای خود قرار دهد. (اطلاعات، ۱۳۲۰، ش ۴۷۷۵: ۱)

جدای از گرانی و احتکار، فقدان پزشک و دارو در مناطق مختلف کشور، مشکلاتی بود که مردم را تحت فشار قرار می‌داد. برای مثال گزارشی از شادگان در دست است که از شیوع بیماری تیفوس خبر می‌دهد و اینکه تنها یک نفر پزشک در منطقه شصت‌هزار نفری شادگان با نداشتن آمپول، سرم و فقدان هر نوع امکانات، چه کار می‌تواند انجام

1- Antoni Iden

۶۰ فصلنامه تاریخ روابط خارجی

دهد و در ادامه، خواهان ارسال دارو و کمک‌های لازم به بهداری شادگان هستند. (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران ۱۰۴۹-۱۳۲۳ ش).

همچنین براساس گزارش عده‌ای از اهالی شوشتر، بیماری خانمان‌سوز تیفوس شهر را تهدید می‌کرد؛ در حالی که بهداری فاقد پزشک حاذق و داروی لازم بود. (اطلاعات ۱۳۲۲، ش ۵۳۹۱: ۱) همچنین کهک از توابع قم که دارای ۱۹ قریه بود، به مدت یکسال و نیم، هیچ پزشک و دارویی نداشت و اهالی در وضع بسیار بدی به سر می‌بردند. (کیانی - بدیعی، ۱۳۷۹: ۱۰۵) این در حالی بود که کهک، فاصله زیادی با پایتخت نداشت. در نواحی دور افتاده اوضاع به مراتب متشنج‌تر بود.

اقدامات دولت در مبارزه با تیفوس

بیماری تیفوس روز به روز گسترش می‌یافت و بر شمار مبتلایان آن افزوده می‌شد. به همین دلیل اتخاذ تدابیری چند، برای جلوگیری از پیشرفت بیماری و درمان آن لازم می‌نمود. بر این اساس، دولت اقداماتی انجام داد. از جمله اینکه مدارس را برای مدتی تعطیل اعلام کرد، زیرا یکی از مراکز اصلی انتقال تیفوس به شمار می‌آمد و تعداد زیادی از دانش‌آموزان، ناقل بیماری بودند. مکان‌های عمومی مانند سینماها، اتوبوس‌ها و قطارهای راه‌آهن ضدعفونی گردید و لباس افراد مشکوک به بیماری به منظور ضدعفونی کردن در آب جوشانده می‌شد. همچنین مقرر گردید در گورستان‌ها برای تدفین متوفیات مبتلا به تیفوس شتاب بیشتری صورت گیرد. از آنجایی که در جنوب تهران

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۶۱

بیش از هر منطقه دیگری بیمار تیفوسی وجود داشت، چند رختشوی‌خانه برپا شد تا لباس بیماران را کاملاً شسته و ضدعفونی نمایند یا آتش بزنند. (نجمی، ۱۳۷۰: ۵۵۲)

از آغاز شیوع تیفوس، دو بیمارستان رازی و فارابی در تهران به این بیماران اختصاص داده شد و همچنین مقرر گردید برای جلوگیری از انتشار بیشتر بیماری و معالجه بهتر مبتلایان، یک بیمارستان پانصد تخت‌خوابی تأسیس شود. برای این منظور، وزارت دارایی بخشی از عمارت این وزارتخانه را به محل بیمارستان جدید اختصاص داد و اعتباری بالغ بر دو میلیون ریال جهت خرید اثاثیه و سایر لوازم برای یکصد تخت‌خواب در اختیار وزارت بهداشتی گذاشته شد. علاوه بر این، به امر محمدرضا پهلوی زایشگاه بنگاه حمایت از مادران، برای معالجه بیماران مبتلا به تیفوس به وزارت بهداشتی واگذار گردید و بنگاه مزبور به یکی از کاخ‌های سلطنتی منتقل شد. (اطلاعات هفتگی، ۱۳۲۲، ش ۹۹: ۳)

با احتساب دو بیمارستان تازه تأسیس، در تهران تنها چهار بیمارستان برای بستری این بیماران وجود داشت که تعداد تخت‌خواب‌های آنها جمعاً به پانصد عدد می‌رسید و جوابگوی سیل عظیم بیماران مبتلا به تیفوس در مواقع اپیدمی نبود. (اطلاعات، ۱۳۲۲ ش ۵۱۳۷: ۱)

روزانه بسیاری از این افراد ژنده‌پوش و بیمار در حیاط بیمارستان میان شن‌ها در حالی که از فرط تب هذیان می‌گفتند، خوابیده بودند. این به منزله اتاق انتظار آنها بود و بسیاری از آنها در این وضعیت جان می‌دادند. (همان: ش ۵۱۳۴: ۱)

۶۲ فصلنامه تاریخ روابط خارجی

بنا به پیشنهاد وزارت بهداشت، هیأت وزیران در تاریخ ۱۰ اردیبهشت ۱۳۲۲ ش. / ۳۰ آوریل ۱۹۴۳ م. تصویب نمودند که از اتومبیل‌های اداره باربری، سه دستگاه اتومبیل برای حمل بیماران تیفوسی در اختیار وزارت بهداشتی گذاشته شود. این اتومبیل‌های باری به عنوان آمبولانس برای جابه‌جایی بیماران استفاده می‌شد. (زهیری، ۱۳۷۹: ۱۳۰)

در این بین، نیروهای متفقین از ترس مبتلا شدن سربازان خود که در همه‌جا پراکنده بودند، اقداماتی در مبارزه با این بیماری انجام دادند؛ از جمله اینکه بیمارستان هزار تختخوابی دوشان‌تپه از طرف ارتش انگلیس به طور موقت جهت بستری بیماران تیفوسی در اختیار وزارت بهداشتی قرار گرفت. این بیمارستان مجهز به پزشکان و پرستاران انگلیسی بود. (سپهر، ۱۳۵۵: ۷۲)

به موازات آن، نیروهای ارتش سرخ در مناطق تحت اشغال خود دست به اقداماتی زدند؛ از جمله در سال ۱۳۲۲ ش. / ۱۹۴۳ م. که در تبریز مرگ و میر ناشی از تیفوس بیداد می‌کرد، سربازان شوروی دو اقدام مهم انجام دادند؛ یکی تزریق اجباری واکسن ضد تیفوس در مدارس بود که ترس و وحشت مردم ایران را برانگیخت و شایع شد می‌خواهند به این روش خون فرزندان ما را کشیده، به جبهه‌های جنگ استالینگراد بفرستند و به همین علت، مردم از فرستادن فرزندان خود به مدرسه خودداری کردند. دیگر آنکه مردم را برای تزریق واکسن به باغ ارگ می‌آوردند که بیمارستان موقت و اضطراری را در سالن شیر و خورشید سرخ ایجاد کرده بودند و افراد بی‌خبر از همه‌جا را وارد سالن ارگ می‌کردند و به اجبار به آنها واکسن تزریق می‌نمودند. (خامچی، ۱۳۷۲: ۶-۳۳۵)

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۶۳

همچنین در خوی، بهداری ارتش سرخ مقیم آنجا برای جلوگیری از انتشار تیفوس مقدار زیادی واکسن از روسیه وارد نمود و در دو نوبت به ۵۵۱۶۳ نفر از اهالی خوی و اطراف آن تزریق نمود. (اطلاعات، ۱۳۲۲، ش ۵۲۲۹: ۳) متفقین به هنگام جلوگیری از شیوع بیماری بین سربازان خود گاهی به اهالی بومی محل نیز خدمات ارائه می دادند.

تلفات ناشی از تیفوس

تیفوس در مدت شیوع، تلفات سنگینی به همراه داشت و بسیاری از ایرانیان به ویژه جوانان و نوجوانان را از زندگی محروم ساخت. (مکی، ۱۳۶۳: ۸/ ۴۴۹) این بیماری چنان بیداد می کرد و گسترش می یافت که به پزشکان نیز رحم نمی کرد و چند تن از آنها که در بیمارستانها به معالجه بیماران تیفوسی اشتغال داشتند، به این مرض مهلک مبتلا شده و جان خود را از دست دادند. (نجمی، ۱۳۷۰: ۵۵۱)

در طول این سالها، تلفات ناشی از تیفوس بسیار زیاد بود. برای مثال بنا بر اسناد موجود، تعداد مبتلایان تیفوس از دی تا اسفند ۱۳۲۰ ش. / ژانویه تا مارس ۱۹۴۲ م. ۵۵ نفر بود که از این تعداد، ۲۱ نفر در تهران جان خود را از دست دادند که این امر، نشان از شیوع و گسترش بیماری در پایتخت دارد. (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ۲-۲۰-۱۳۲۱ ش.) البته این آمار چندان دقیق نیست و تعداد تلفات بیشتر از اینها بوده است.

۶۴ فصلنامه تاریخ روابط خارجی

با توجه به این شواهد، برخلاف اکثر موارد که بیماری‌ها در نواحی دورافتاده و فقیر شیوع می‌یافت، این بار بیماری در تهران در حال گسترش بود و از آنجا به مناطق دیگر منتقل می‌شد که این متأثر از حضور اسرای لهستانی آلوده به تیفوس بود. طبق گزارش روزنامه اطلاعات هفتگی در سه‌ماهه اول سال ۱۳۲۲ ش. / ۱۹۴۳ م. ۳۳۲۰ بیمار مبتلا به تیفوس در بیمارستان‌های تهران بستری شدند که از این تعداد ۳۹۱ نفر جان خود را از دست دادند و مابقی تحت معالجه قرار گرفته و مرخص شدند. (اطلاعات هفتگی، ۱۳۲۲، ش ۱۱۱: ۳) لازم به ذکر است این تعداد، افرادی را در برمی‌گرفت که مرگ آنها به ثبت رسیده بود؛ زیرا در آن روزگار به دلایل گوناگون، از جمله نگهداری شناسنامه متوفی برای دریافت کوپن، آمار تمام متوفیات به ثبت نمی‌رسید.

نتیجه

مردم ایران در جنگ جهانی دوم با مشکلات بسیاری روبه‌رو شدند که از جمله آنها شیوع بیماری‌های گوناگون بود و در این میان، بیماری تیفوس بیشترین آسیب را به جامعه ایرانی وارد کرد و بسیاری را به کام مرگ کشاند. در این مدت، تیفوس در همه مناطق ایران شیوع یافت. اما روند شیوع بیماری از بندر انزلی تا رشت، قزوین و تهران بود که در تهران با توجه به تراکم زیاد جمعیت، باعث شد که بیماری به صورت یک فاجعه بروز نماید. یعنی انتشار بیماری تیفوس به صورت اپیدمی افسارگسیخته‌ای درآمد که مسئولان وقت، به دلیل کمبود دارو و پزشک، توانایی پیشگیری از آن را نداشتند.

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۶۵

طبق اسناد و آمار موجود، این امر موجب گردید تا بیشترین آمار مبتلایان و متوفیات مربوط به تهران باشد. به هر حال، مردمی که نان شب خود را به سختی تهیه می‌کردند دیگر توان روبه‌رو شدن و دست و پنجه نرم کردن با این سوغات جدید متفکین را نداشتند و ناچار در برابر بیماری و مرگ تسلیم می‌شدند. در این مدت، دولت ایران اقدام شاخصی در مبارزه با بیماری و تهیه دارو انجام نداد و کارهای چندی که صورت گرفت در برابر وسعت بیماری، بسیار ناچیز بود.

منابع و مأخذ

کتاب‌ها:

- اطهری، عمید (۱۳۷۵)، انگل شناسی پزشکی، چاپ دوم، تهران: دانش پژوه.
- بولارد، ریدر (۱۳۶۳)، شترها باید بروند، چاپ دوم، ترجمه: حسین ابوترابیان، تهران: نو.
- پژوهش گروهی جامی (۱۳۶۷)، گذشته چراغ راه آینده، چاپ پنجم، تهران: ققنوس
- تبرائیان، صفاءالدین (۱۳۷۱)، ایران در اشغال متفقین، چاپ اول، تهران: رسا.
- خامچی، بهروز (۱۳۷۲)، اوراق پراکنده از تاریخ تبریز، چاپ اول، تبریز: مهد آزادی.
- زهیری، علی‌رضا (۱۳۷۹)، عصر پهلوی به روایت اسناد، چاپ اول، قم: دفتر نشر و پخش معارف.
- سپهر، احمدعلی (۱۳۵۵)، ایران در جنگ دوم جهانی، چاپ اول، تهران: دانشگاه ملی ایران.
- سنجابی، کریم (۱۳۸۱)، خاطرات سیاسی دکتر کریم سنجابی، چاپ اول، تهران: صدای معاصر.
- سنجر، فریدون (۱۳۷۰)، حاصل چهل سال خدمت، چاپ اول، تهران: پروین.
- مکی، حسین (۱۳۶۳)، تاریخ بیست ساله ایران، جلد ۸، چاپ اول، تهران: علمی و ایران.
- مهدی نیا، جعفر (۱۳۷۱)، زندگی سیاسی محمد علی فروغی، چاپ اول، تهران: پانوس.
- نجمی، ناصر (۱۳۷۰)، از سید ضیا تا بازرگان، چاپ اول، تهران: گلشائی.
- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا (۱۳۸۳)، تاریخ روابط خارجی ایران (از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ دوم جهانی)، چاپ نهم، تهران: امیرکبیر.
- هولتوس، شولتسه (۱۳۶۶)، سپیده‌دم در ایران، چاپ اول، ترجمه: مهرداد اهری تهران: نو.

بیماری تیفوس پیامد وقوع و گسترش ... ۶۷

روزنامه‌ها:

اطلاعات، ۲۲-۱۳۲۰ش، شماره‌های ۵۴۵۴، ۵۳۹۱، ۵۲۲۶، ۵۲۲۹، ۵۱۳۷، ۵۱۳۴، ۴۷۷۵، ۵۱۳۴.
اطلاعات هفتگی، ۱۳۲۲ش، شماره‌های ۱۱۱ و ۹۹.
رعد امروز، ۱۳۲۳ش، شماره ۱۷۳.

اسناد:

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، شیوع تیفوس در شادگان، سال ۱۳۲۳ شمسی
سند ۱۰۴۹.

آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ایران، آمار مبتلایان به تیفوس، سال ۱۳۲۰ شمسی
پرونده ۲، کارتن ۲۰.

_____، زمان شیوع تیفوس در ایران، سال ۱۳۲۰ شمسی
کارتن ۴۰.

_____، ورود اسرای کثیف و آلوده لهستانی به ایران، سال
۱۳۲۱ شمسی، کارتن ۲۴.